

За підтримки

МУЗЕЙ
ГРОШЕЙ

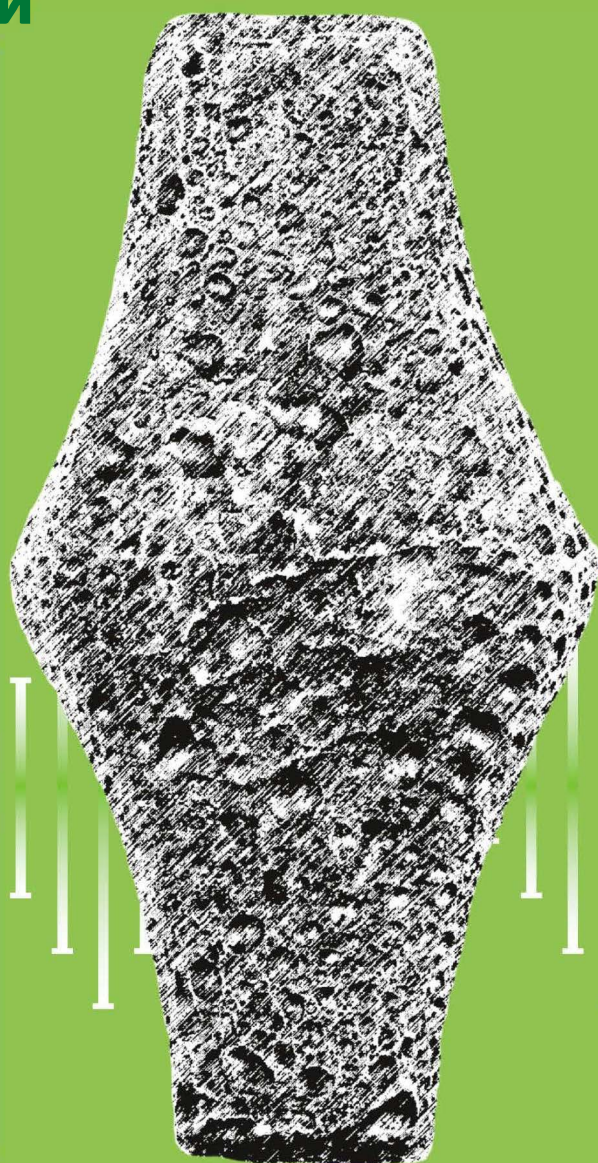

I нумізматична
щорічна конференція

"Money & Banking: гроші та банки в історії Європи"

16–18 вересня 2024 року

ТЕЗИ доповідей

м. Київ, 2024

УДК: 737.1: 930.1/902.1

ББК: 63.2

А 43

Money & Banking: гроші та банки в історії Європи: тези доповідей I нумізматичної щорічної конференції “Money & Banking: гроші та банки в історії Європи” (м. Київ, 16–18 вересня 2024 року). Київ, 2024. 256 с.

До збірника включені доповіді I нумізматичної щорічної конференції “Money & Banking: гроші та банки в історії Європи” з питань історії грошового обігу, банківської справи та банківництва, а також присвячені видатним нумізматам та нумізматичним колекціям, питанням дизайну та захисту грошових знаків.

Тези, що увійшли до збірника, можуть бути цікаві фахівцям із нумізматики, боністики, сфрагістики, історії грошового обігу та банківництва, економічної історії, археології, мистецтвознавчої експертизи та дизайну грошових знаків, музейної та бібліотечної справи тощо.

Редакційна колегія: **Бойко-Гагарін А. С.**, відповідальний редактор, доктор історичних наук, старший дослідник; **Орлик В. М.**, доктор історичних наук, професор; **Потильчак О. В.**, доктор історичних наук, професор; **Кулешов С. Г.**, доктор історичних наук, професор; **Толочко Д. В.**, кандидат історичних наук; **Індутний В. В.**, доктор історичних наук, професор; **Чуткий А. І.**, доктор історичних наук, професор; **Томазов В. В.**, доктор історичних наук, старший дослідник; **Алфьоров О. А.**, кандидат історичних наук; **Швець В. Є.**, кандидат історичних наук, професор; **Тараненко С. П.**, кандидат історичних наук; **Безпалько В. В.**, відповідальний секретар.

За достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації несуть особисту відповідальність автори тез доповідей.

©Національний банк України

ЗМІСТ

Розділ І.

ШАГ ЯК ІСТОРИЧНА НАЗВА РОЗМІННОЇ МОНЕТИ УКРАЇНИ

- 10...**Безпалько В.** Шаг: походження українського монетно-лічильного найменування та особливості функціонування в XVII – XX ст.
- 14...**Скопненко О.** Назва “шаг” в українській мові: походження, уживання, перспективи актуалізації
- 17...**Шиленко Ю.** Монетно-лічильне найменування “шаг” в творчості Тараса Григоровича Шевченка
- 20...**Бойко-Гагарін А.** Використання назви “шаг” в радянський період: перебування під заборною, в підпіллі та еміграції

Розділ ІІ.

СТАНОВЛЕННЯ ГРИВНІ ЯК НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ УКРАЇНИ

- 25...**Зубко А.** Гривня в системах грошової лічби і вагових мір Давньої Русі IX – XIII ст.
- 27...**Андрєєв О.** Хімічний склад київських, чернігівських та новгородських зливків (гривень): пошук закономірностей та можлива інтерпретація
- 31...**Кулешов С.** Платіжний злиток зі знаками “вовчий зуб”, знайдений на Житомирщині
- 32...**Литвинчук О.** Глиняна форма для відливки шестикутного грошового зливка гривні з села Фасова
- 33...**Кучерук О.** Перша сто карбованцева банкнота УНР: новий погляд
- 37...**Самков О.** Бони-агітки, інформаційні та рекламні наддруки на грошах на початку XX ст. в Україні

Розділ ІІІ.

АНТИЧНА, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА НОВІТНЯ НУМІЗМАТИКА

- 40...**Орлик В.** Античні монети VI – I ст. до Різдва Христового на території Дніпровського Правобережного Лісостепу: сучасний науковий дискурс
- 43...**Індутний В., Мережко Н., Піркович К.** Визначення автентичності монет на основі рентгенфлуорисцентного аналізу їх поверхні
- 44...**Ніколаєв М.** Нові інструменти інтерпретації монетних монограм та скорочень (на прикладі Ольвії)
- 47...**Касперович О.** До питання типологізації та періодизації наслідувань римським монетам на території України
- 51...**Орлик М.** Імітації римських монет із Закарпатської обл.
- 55...**Надвірняк О., Погорілець О.** Литі копії антонініанів другої – третьої чверті III ст. н.е. в зоні поширення черняхівських племен в межиріччі Дністра і Південного Бугу

- 57...**Лемберг Є., Денисова А.** Куфічні монети з с. Верхній Салтів колекції Інституту археології НАН України
- 61...**Мінсєв О.** Графіті двозуба на монетоподібній підвісці з Броварів
- 64...**Крепак І.** Срібники з фондів Броварського краєзнавчого музею
- 66...**Шереметьєва К.** Монета Святополка Ярополковича з нумізматичної колекції Музею Родини Шереметьєвих
- 68...**Зайончковський Ю.** Маточник у монетному виробництві золотоординського Криму
- 70...**Ovtcharov V.** Forged Serbian groshes in monetary circulation of the Dobroudja despotat (XIV century)
- 72...**Зільберс І.** Штемпельні різновиди подвійних денаріїв Курляндії 1578-1579 років
- 75...**Бакалець О.** Гаманець із монетами Московського царства, Королівства Польського та Кримського ханства XVI – XVII ст. з с. Іванівці Жмеринського р-ну Вінницької обл.
- 77...**Мамілов С.** Два півтораки Сигізмунда III Вази карбування 1621 – 1622 років малої маси
- 78...**Гишка В.** Знахідка домініальних бон із с. Денисова на Тернопільщині
- 81...**Денисова Т.** Монетоподібні замітники грошей з Поділля кінця XVIII – початку XIX ст.
- 84...**Лихацький Є.** Неописана бона військової крамниці Коша Січових Стрільців

Розділ IV. ІСТОРІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ

- 86...**Надвірняк О., Погорілець О., Станкеєва А.** Емісії римських монет I-III ст. н.е. з культового горизонту могильника Черняхівської культури Баламутівка-Брід (Хмельницька область)
- 88...**Шостопал А.** Версії відносно періодів виготовлення імітацій римських денаріїв в ареалі Черняхівської культури
- 91...**Кудін С.** Два “сліпих” дирхема з монетної знахідки в Харківській області
- 93...**Саввов Р.** Про початок карбування київських наслідувань монетам Джанібєка
- 96...**Сундук А.** Сліди литовського правління на українських землях: київські наслідування монетам Джанібєка (до питання дизайну та технології)
- 98...**Саввов Р., Шевчук О.** Східні монети Броварського (Русанівського) скарбу та зв'язок між карбуванням Київського князівства і Золотої Орди
- 102...**Крижанівський А.** Про підробки монет Львівського монетного двору в XIV ст.
- 104...**Погорілець О.** “Подільський полугрошик” – монета Подільської землі князів Коріатовичів (II пол. XIV ст.)
- 106...**Прохненко І., Сухар А.** Виготовлення фальшивих монет у замках Закарпаття

- 113..**Чуткий А.** Причини незапровадження власної грошової одиниці українськими гетьманами середини – другої половини XVII ст.
- 115..**Żukowski H.** In what year were the last legal coins minted during the reign of John III Sobieski?
- 117..**Клюєв А.** Аналіз монетно-речових скарбів Глухівського Петропавлівського монастиря другої половини XVII – XVIII ст.
- 121..**Ульяновський В.** Гроші сховані, знайдені, пропали: два казуси у київському Видубицькому Чуда Архангела Михаїла монастирі XVIII ст.
- 123..**Надвірняк О., Погорілець О., Перов Р.** Сігізмунд III, Георг-Вільгельм, Густав II Адольф, Христина I, Матіас I, Фердинанд II, Філіп IV, Зелентін фон Ізенбург I ... Фаустіна Молодша. Монетно-речовий комплекс XVII ст. (Хмельницька область) (попереднє повідомлення)
- 125..**Безпалько В.** “Щоб в народі вживані не були”: про регулювання обігу надкарбованих монет у Гетьманщині
- 128..**Савицький В.** Монети XVII – XIX ст. із розкопок у підвалі пам’ятки архітектури XVIII ст. “Трапезна церква” на території Національного заповідника “Софія Київська” у 2022 – 2023 роках (попередні результати досліджень)
- 132..**Мойжес В.** Нумізматична колекція з церкви Ужгородського замку
- 135..**Каглян О., Загреба М.** Різновиди однокрејцерових мідних монет Марії-Терези, що були у вжитку на території Галичини та Буковини
- 138..**Турейський І.** До питання використання монет у народному вбранні українців (кінця XIX – початку XXI ст.)
- 141..**Потильчак О.** Розмінна криза 1923-1924 років: до питання проведення грошової реформи в УСРР
- 143..**Мокляк Я.** Фінанси “Лемко-Союзу” у США та Канаді, 1929 – 1931 роки
- 146..**Петренко І.** Функціонування “Торгзіну” в Києві під час Голодомору-геноциду
- 149..**Горох М.** Гроші “Торгзіну”: товарні ордери, розрахункові (“заборні”) книжки, розрахункові товарні книжки (1930–1936)

Розділ V.

ІСТОРИЯ БАНКІВ, БАНКІВНИЦТВА, ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ТОРГІВЛІ

- 154..**Томазов В.** Греки-бакіри на Півдні України та їхній внесок у розвиток регіону
- 158..**Гмиря А.** Нагляд церкви за правильністю мір та ваги в Давній Русі
- 159..**Артюхін О.** Іконографія княжих булл династії Мономаховичів XI – XIII ст.
- 161..**Шатіло О.** Передумови виникнення та особливості розвитку банків (з XII ст. до теперішнього часу)
- 163..**Траттнер М.** Ефективні валютні трансакції 1571 року як запорука безпеки на українських землях
- 172..**Ластовський В.** Монастирі Київської митрополії та банки у XIX ст.

- 174..**Крицук Р.** Неопублікована акція Київських штучних мінеральних вод 1834 року з колекції Національного музею у Варшаві
- 179..**Лазебник В.** Європейські інвестиційні потоки у становлення Криворізько-Придніпровсько-Донецького промислового регіону у 1870–1918 роках
- 186..**Корпусова І., Янов Д.** Торгові пломби ХІХ – початку ХХ ст. в колекції Одеського археологічного музею
- 188..**Швець В.** Земельний Банк Гіпотечний у Львові: діяльність і значення для банківської системи України
- 193..**Дацюк О.** Поштові листівки із зображеннями банківських установ як джерело дослідження
- 196..**Лихацький Є., Бойко-Гагарін А.** Фальшування грошових документів та цінних паперів у 1990-ті роки в Україні

Розділ VI.

ВИДАТНІ НУМІЗМАТИ, МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ТА НАУКОВІ ШКОЛИ

- 198..**Mitev N.** European coins (15th – 17th century) from the collection of Regional Museum of History – Dobrich
- 200..**Гуржій І.** Праці Йоганна Еккеля з нумізматики у фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
- 206..**Ткачук К., Куцаєва Т.** Карл Болсуновський: від охоронця Мюнц-кабінету до голодуючого та зневаженого советською владою
- 208..**Попельницька О.** Нумізматичні питання в листах К.В. Болсуновського до С.Л. Дроздова (за матеріалами Архіву НМІУ)
- 213..**Буличова В.** Історія формування та склад нумізматичної колекції Харківського історичного музею імені М.Ф. Сумцова.
- 215..**Опимах О.** Історія формування київської частини нумізматичної колекції Національного заповідника “Софія Київська”
- 219..**Корнієнко В.** Нумізматичні збірки музеїв та заповідників: питання збереження та введення до наукового обігу (на прикладі колекції Національного заповідника “Софія Київська”)
- 221..**Денисова Т.** До історії нумізматичної збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (дарунок О. Сушка)
- 222..**Ізбаш-Гоцкан Т., Колесніченко Є.** Доля античної колекції А.М. Ямковського
- 224..**Шиленко Ю., Баркова М., Баркова О.** Оцифрована шевченкіана: фінансова діяльність Тараса Шевченка в документах та музейних експонатах
- 227..**Южека Р., Андреев Д.** Срібна пам’ятна медаль серії “Видатні політичні діячі України” на честь Віталія Володимировича Кличка
- 228..**Погорілець О., Западенко І.** Монети Національного банку у фондах та експозиції Паризького монетного двору (Monnaie de Paris)
- 230..**Бойко-Гагарін А.** In memoriam. Равіль Анварович Ісламов (1956 – 2024 рр.)

Розділ VII.
ДИЗАЙН ТА ЗАХИСТ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ

- 232..Божавель К.** Зображення птахів на античних монетах
- 235..Левчук А.** Видозміна образу князя Володимира Великого від златника до гривні незалежної України в контексті відновлення історичного образу
- 237..Ключко С.-Т.** Особливості фотографування предметів нумізматики
- 238..Мисько В., Мисько Т., Байтеряков О.** Нумізматична географія: сучасні монети країн Океанії, опис та застосування в освітньому процесі
- 242..Кудін С.** Авангард як художній стиль оформлення українських пам'ятних монет в 2010-2024 рр.
- 244..Гавриш А.** Застосування штучного інтелекту в розробленні дизайну сучасних грошових знаків
- 246..Швець О.** Штучний інтелект у нумізматиці: нові горизонти аналізу та класифікації
- 249..Yahuzhynska K., Tupchiienko M.** Digitization of antique numismatic collections and publications: the experience of France
- 250..Шман С.** Культурологічний потенціал експертних досліджень предметів нумізматики
- 252..Іщенко А.** Україніка від Монетного двору Польщі

Потильчак Олександр,
доктор історичних наук, професор,
м. Київ, Україна

РОЗМІННА КРИЗА 1923-1924 РОКІВ: ДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ В УСРР

Історія першої радянської грошової реформи в Україні охоплює два хронологічні етапи¹. На етапі паралельного обігу (грудень 1922-го – лютий 1924 р.) червінець співіснував на ринку з «совзнаками» зразка 1923 р., а в завершальній фазі реформи – в лютому-червні 1924 р. відбулося повне витіснення грошової маси «совзнаків» червінцем шляхом їх викупу.

Характерною особливістю проведення цієї грошової реформи в УСРР стала розмінна криза. В ході паралельного обігу валют, а згодом і в період остаточного витіснення «совзнаків» з грошового ринку червінцем населення віддаленої від емісійних центрів України, особливо в її регіонах, відчувало гострий брак розмінної монети та банкнот дрібних номіналів, темпи емісії яких попервах не задовольняли потреб порівняно об'ємного грошового ринку республіки.

10 жовтня 1923 р. Чернігівський губернський відділ фінансів повідомляв валютне управління Наркомату фінансів УСРР про «великі труднощі в розміні червінців під час купівлі товарів»². За повідомленням податкового управління тієї ж губернії тамтешнім

¹ Більшість сучасних дослідників історії фінансової грошової реформи 1920-х рр. виділяють три періоди (етапи) її проведення (Див.: Денежная реформа 1921-1924 гг.: создание твердой валюты. Документы и материалы / сост. Л.Н. Доброхотов. В.Н. Колодежный, В.С. Пушкарев. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. С. 11-12).

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) Ф. 30. Народний комісаріат фінансів УСРР. Оп. 1. Спр. 1132. Доповіді і відомості губернських фінвідділів про стан валютних ринків по губерніях за жовтень-грудень 1923 р. Арк. 2.

відділенням держбанку до кінця листопада 1923 р. було влино в грошовий обіг 10,000 банківських білетів номіналом 1 червінець. Проте для покриття дефіциту банкнот дрібних номіналів (1 та 3 червінці) на місцевому ринку цього виявилось замало, а попит на червінці зріс до рівня, коли його ринкова ціна в «совзнаках» перевершила офіційний обмінний курс. Водночас населення притримувало червінці як засіб убезпечення своїх грошових заощаджень від знецінення та не поспішало обмінювати нові, забезпечені золотом банківські білети на радянські грошові знаки 1923 р.³

Зростаючий попит на червінець провокував зростання його курсу обміну на «совзнаки». Паралельно спостерігалось й стрімке зростання ціни на імперське й радянське монетне золото (Див. табл. 1). Як видно з поданої нижче таблиці обмінний курс червінця на

Таблиця 1. Динаміка курсу обміну червінця на «совзнаки» та ціни на 10-рублеві золоті монети в Полтавській губернії у жовтні-грудні 1923 року (в тис. рублів)

Дата торгів	Обмінний курс червінця (в тис. рублів «совзнаками»)		Ціна на монетне золото (в тис. рублів «совзнаками» або червінцями)	
	Держбанку	Комерційний	Держбанку	Комерційна
24.10.1923	6,300	6,300	6,300	8,600
01.11.1923	7,000	7,200	7,000	10,200
06.11.1923	7,650	-	7,650	-
14.11.1923	8,650	9,000	-	14,000
21.11.1923	10,400	11,000	-	17,000
30.11.1923	13,200	14,000	13,200	22,500
08.12.1923	16,300	17,300	16,300	26,000
15.12.1923	19,100	21,000	19,100	16,50 ч.р.
22.12.1923	22,200	24,500	22,200	16-15,50 ч.р.
31.12.1923	28,500	31,000	28,500	17 ч.р.

Примітка: Таблицю складено автором за даними: ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 1132. Арк. 46, 48, 52, 56, 60, 64, 68.

На початку травня 1924 р. валютне управління Народного комісаріату фінансів УСРР фіксувало випадки використання в роздрібній торгівлі банківського срібла та розмінної білонної монети імперського карбування, причому за суттєво заниженим стихійним обмінним курсом. Наприклад у Харківській губернії за банківський рубль дореволюційних емісій пропонували 40 копійок новою монетою, а за рубль у розмінній царській срібній монеті місцеве населення правило тільки 25 копійок в монеті 1921-1924 рр. карбування. У Києві старе банківське срібло на ринку оцінювалось трохи вище – 50 копійок новою монетою за один рубль⁴, а ось масово викинутий на чорний ринок царський білон не маючи попиту у населення, взагалі втратив будь-яку цінність⁵.

У прикордонній з Польщею та Румунією Подільській губернії припинення прийому в офіційні платежі старої срібної та золотої монети не лише спричинило гостру розмінну кризу, але й реальний грошовий голод, що вплинув на скорочення обсягів кооперативної та біржової торгівлі. Зокрема у березні 1924 р. обсяги закупівлі товарів Вінницькою райспоживспількою скоротилися порівняно з попереднім місяцем на 31%, а обсяги їх реалізації – на 24%. За цей самий період обсяги реалізації товарів губерньською робітничою кооперацією впали на 19%. Кількість обсягів Вінницької біржі у березні скоротилась на 18%, а їх суми в грошах – на 44%.⁶

³ ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 1132. Арк. 5, 12.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 2030. Інформаційні доповіді фінінспекторів Наркомфіну УСРР про хід грошової реформи на Україні в 1924 р. Відомості про валютні курси в червні 1924 р. (24 квітня – 25 жовтня 1924 р.) Арк. 4.

⁵ ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 2030. Арк. 6.

⁶ ЦДАВО України. Ф. 30. Оп. 1. Спр. 2030. Арк. 5

Зростання довіри населення до нових радянських грошей ілюструє динаміка золотовалютного чорного ринку. Зокрема, якщо в лютому 1924 р. золота царська десятка в Подільській губернії торгувалася по ціні 15 рублів новими грошима, то 15 березня вона коштувала вже 13 рублів 80 копійок, а 1 квітня 1924 р. – 10 рублів 80 копійок. Подібною виглядала й динаміка цін на радянські золоті червінці. У лютому вони торгувалися на чорному ринку губернії по 13 рублів 25 копійок за монету; в березні – 11 рублів, а в середині квітня ціна червінця впала до 9 рублів 72 копійок. Якщо вірити звітам фінансових органів губернії, то розмінну кризу перших місяців фінального етапу грошової реформи на Поділлі вдалося ліквідувати в середині травня 1924 р., коли губернський фінансовий відділ отримав 583,000 рублів дрібними банкнотами⁷. Для подолання розмінної кризи на Волині тамтешній фінвідділ у травні 1924 р. отримав «підкріплення» в сумі 682,000 рублів казначейськими білетами нового зразка дрібних номіналів. Відносно стабільними були й ціни волинської «чорної біржі» царського монетного золота. Зокрема, у кінці квітня 1924 р. ціна золотого імперіала 1898 року карбування зросла з 10 рублів 80 копійок до 11 рублів, а ось ціна золотих десятків емісії 1899 року навпаки зменшилась – з 10 рублів 25 копійок до одного червінця⁸.

За даними Київського ГФО в другій половині квітня 1924 р. грошовий ринок губернії вже не відчував гострого дефіциту розмінної монети. Передусім це стосувалося губернського центру, а ось в окружних містах та сільській місцевості дрібних грошей ще бракувало. Для подолання розмінної кризи губернський фінвідділ протягом квітня-травня 1924 р. отримав дрібними банкнотами 1,815,000 рублів⁹. За повідомленням валютного управління Наркомфіну УСРР станом на 10 травня 1924 р. гострий дефіцит казначейських білетів розмінних номіналів і монетного срібла спостерігався у Запоріжжі, де напередодні розпочався обмін старих радянських грошей на червінці¹⁰.

Попри відчутну розмінну кризу фінального етапу реформи, регульована інтервенція казначейських білетів нового зразка розмінних номіналів і нового банківського монетного срібла та білону у вигляді так званих «підкріплень» дозволила до середини травня 1924 р. в основному подолати розмінну кризу та грошовий голод в УСРР. Єдиним чинником здатним спровокувати рецидив грошового голоду залишався триваючий активний обмін «совзнаків» на червінці.

⁷ Там само.

⁸ Там само, арк. 6.

⁹ Там само, арк. 6.

¹⁰ Там само, арк. 11.